

УДК 341(450) “15/16” (092):[341.231.12+341.373

**КАТЕГОРІЯ МИРУ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ
АЛЬБЕРІКО ДЖЕНТІЛІ**

Василь Стасів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032)231-41-99,
e-mail:vstasiv@yahoo.it*

У дослідженні акцентовано увагу на вивчення інструментів встановлення миру, а також на етапи повільного історичного процесу, протягом якого міжнародна спільнота через різні протиріччя та невдачі досягала миру чи/або за більшою гуманізацією ставилася до озброєних конфліктів. Ці міркування чудово висвітлені у працях відомого італійського вченого Альберіко Джентілі, зокрема, у третій і останній частині книги *De jure belli libri III* (Про право війни 1598 р.), в якій містяться ідеї досягнення вічного миру. Отже, погляди Альберіко Джентілі, які були закладені ще в Середньовіччі, є актуальними сьогодні в Україні. Аналіз праць Альберіко Джентілі змушує нас вкотре по-новому оцінити стан військового конфлікту на сході України і за сприяння міжнародного співтовариства вжити усіх можливих заходів для припинення війни та встановлення миру як єдиного справедливого способу співіснування держав.

Ключові слова: Альберіко Джентілі, право війни, право миру, міжнародне право середньовіччя, мирні засоби вирішення міжнародних спорів.

Мета праці — проаналізувати міжнародно правові дослідження Альберіко Джентілі про поняття миру в контексті поглядів юристів та філософів Середньовіччя.

Цій темі в історії міжнародно-правової науки присвячено багато досліджень зарубіжних науковців, зокрема, італійською та англійською мовами. Тема здавна викликала зацікавлення в наукових колах, передусім щодо захисту прав та інтересів людини. Однак практично немає досліджень зазначеної проблематики українською мовою. Частково у своїх працях цих питань торкалися вітчизняні вчені О. Буткевич, Я. Павко [1; 2], в контексті аналізу міжнародно-правової доктрини середньовіччя.

У дослідженні цієї теми акцентовано увагу на вивчення інструментів встановлення миру, а також на етапи повільного історичного процесу, протягом якого міжнародна спільнота через різні протиріччя та невдачі досягала миру чи/або за більшою гуманізацією ставилася до озброєних конфліктів.

У багатьох дослідженнях з міжнародного права в епоху Середньовіччя згадують про мир як остаточну та кінцеву мету війни, а не як правову категорію, що регулює та визначає міжнародні відносини в часи мирного співіснування.

Ці міркування чудово висвітлені у працях відомого італійського вченого Альберіко Джентілі, зокрема, у третій і останній частині книги *De jure belli libri III* (Про право війни 1598 р.), в якій містяться ідеї досягнення вічного миру. Його вчення зорієнтоване на формування нової світової спільноти, заснованої на

правових принципах, на ідеї добровільно встановленого міжнародного правопорядку якого поступово всі дотримуються. У першій книзі вчений присвячує увагу поняттю справедливої війни та її причинам, у другій — умовам їх ведення, а у третій — миру.

Альберіко Джентілі народився 1552 року в містечку Сан Дженесіо (Італія) [3], 1572 року він закінчив університет в Перуджі (Італія), де отримав наукову ступінь з права, а 1577 року завершив працю з підготовки нормативних актів для свого рідного міста. Через два роки Джентілі переїхав до Англії, де згодом викладав в Оксфордському університеті римське та міжнародне право впродовж всього свого життя. За неоціненний вклад в правничу науку англійська королева Єлизавета I надала йому високий науковий ступінь професора. Крім цього, Альберіко Джентілі займався питаннями цивільного права у Верховному суді, а також був штатним адвокатом іспанського посольства. Помер у Лондоні 19 червня 1608 року.

У доробку Альберіко Джентілі є понад 20 книг, серед яких — праці на юридичну, богословську і навіть літературну твори. Його перу належать три праці з міжнародного права: «*De legationibus*» (*Про посольство*), «*De iure belli libri tres 1598*» (*Про право війни*) та «*Hispanicae Advocacionis*» (*Іспанська адвокатура*), яку після його смерті 1614 року опублікував його рідний брат Шіпіоне. Минуло понад 400 років, однак праці Джентілі не втратили своєї актуальності й сьогодні [3].

Хто вдавався до війни, той не міг не мати свідомості того, що існує сукупність норм, які регулюють відносини між народами в мирний час. Право війни є тільки юридичним режимом, іншим від тих відносин, що має за точку виходу і кінцеву мету мир. Війна справді є розривом миру та інструментом миру. Однак мир не може бути окреслений тільки негативними термінами як відсутність війни, але позитивними, як умова, яка визначає і характеризує нормальні міжнародні відносини, які забезпечують мирне міжнародне співжиття та ставлять крапку у ворожнечі чи воєнних діях.

Хоч Альберіко Джентілі згаданій вище праці надає перевагу праву війни, однак ґрунтовно він досліджує категорію миру. Зокрема, він зазначає: «Метою війни є мир, у зв'язку з чим необхідно, щоб всі співдіяли» [4]. Цю думку Альберіко Джентілі впроваджує в третю частину книги *De iure belli*. Якщо перші дві частини книги присвячені винятково причинам та методам ведення війни, то в третій йдеться про питання, які виникають на етапі її завершення. Вони стосуються поведінки переможеного ворога, його свободи, статусу, долі його міст, майна, накладання податків тощо. У дослідженні та розкритті цих тем міститься юридичне визначення трактату про мир, на підставі якого встановлюються майбутні відносини між сторонами, який має діяти на випередження та запобігання будь-яких суперечок, сутичок чи вдавання до зброї. Власне, тут міститься юридична природа договору про мирне співіснування. Для кращого розуміння та розкриття теми Альберіко Джентілі наводить життєві приклади, стверджуючи, що треба викоринити зло в самій

основі, як це робить лікар, щоб уникнути повторної появи хвороби. Отже, мирний договір має гарантувати сторонам безпеку.

Однак в епоху Середньовіччя в поняття категорії миру вкладалось цілком інше значення. Передусім йдеться про сукупність норм та інституцій, які визначають міжнародні-правові відносини в часи мирного співіснування, тобто, за відсутності воєнних конфліктів. Отже, не йдеться лише про післявоєнне примирення, але про норми, які визначають відносини між народами та державами.

На цю тему доробок італійського вченого є невеликий за обсягом. Цьому питанню він приділяє незначну увагу, проте є одним з перших, хто наголошує на особливості та автономії цієї галузі науки. Деякі вчені вважають, що Альберіко Джентілі мав значно більшу свідомість щодо особливостей та відокремлення цієї ділянки науки, ніж його сучасники чи навіть послідовники, хоч і не назвав свою працю як голандський учений Гуго Гроцій, однак він займався питанням миру.

Насправді аргумент не є однозначним. І тема миру, яку розглядали і Гуго Гроцій і Альберіко Джентілі, є, так би мовити, моментом завершення війни; її вивчають з проблематик договорів про мир, коли йдеться про умови переможця, про направлення заподіяної шкоди, про трактування захоплених міст тощо.

Альберіко Джентілі добре усвідомлював різницю, що впливає не тільки із назви його праці, в якій він опустив тему відношення до права миру. У післямові, опублікованій наприкінці третьої книги, Альберіко Джентілі визнає, що не в змозі надати різнобічного трактування темі, і зазначив, що залишає її майбутнім дослідникам, які забажають більше від нього займатися цією темою, для більш детальних пошуків. «Я не міг цього зробити, – зазначив автор, – не було можливості радити їм» [5].

Оскільки договори базуються на прагненні до свободи, яку всі підтримують, то сторонам необхідно поводитися таким чином, щоб договір про мир міг тривати вічно [5]. Адже «мир не залежить від того, щоб скласти зброю, але від того, щоб усунути всякий страх від самої зброї» [6]. Отож договірні сторони повинні робити все можливе, щоб встановити остаточний і вічний мир [7].

З цього випливає, що сторона, яка перемогла повинна впровадити той тип миру, який триватиме завжди. Було б несправедливо, якщо б цей мир не міг тривати.

Важливо й те, що довговічність є характерною ознакою мирного договору, яка його юридично відрізняє від перемир'я як тимчасового припинення військових дій, що не припиняє війну, хоча й зупиняє її на невизначений час. В такому підході та готовності укладення мирного договору, згідно з зазначеними положеннями та критеріями, міститься вартість встановленого миру. Це відповідає вченню, яке має древні корені, починаючи від античного періоду і, звичайно, не вичерпується в науковими досягненнями Альберіко Джентілі. Метою миру не може бути віддалення воєнних дій і страху, який часто є причиною нового конфлікту.

Альберіко Джентілі відкидає зведення мирного договору до врегулювання чи примирення. Договір перемир'я є контрактом і врегульований цивільним правом. Було б великою помилкою думати застосовувати положення мирної угоди, яка, передусім, має природу договору в добрій вірі, що базується на доброті та справедливості, на звичаях та інститутах, які мають універсальну важливість, ту саму важливість, яку мають «погляди пояснювачів».

Універсальність, про яку часто згадує Альберіко Джентілі є необхідною умовою права, побудованого за згодою (звичаями та інститутами) і запевненого наукою, яка по своїй суті визначає, які дієві правила слід приймати для сторін у випадку війни. Отже, юридичний принцип, на якому базуються мирні договори встановлюється в добрій вірі. Про це читаємо не тільки у працях юристів, адже Альберіко Джентілі цитує також історію Італії Франческа Гуїчардіні, в якій в одному з епізодів робить синтез, що добра віра є «фундаментом конфедерацій».

Залишається з'ясувати, чому перевага *ius belli*? Адже ця тема стосується не тільки Альберіко Джентілі, й усієї попередньої літератури, починаючи від романістичної до патристичної, від схоластичної до трактатів іспанських богословів. В античності впродовж багатьох століть війна була певним переважаючим типом відносин, який існував між народами. Її кровопролитний характер відкривала перспективу до невимовних страждань, становив загрозу для цілих народів. Зрозуміло, що війна була в центрі уваги як монархів, так і великих мислителів, де кожен намагався пояснити сенс та запобігти її розв'язанню. Важко переоцінити і визначальну роль християнського вчення, пов'язаного із братерськими та універсальними цінностями.

Альберіко Джентілі мав чітку ідею бачення категорії миру, яка простежується вже від самого початку твору *De jure belli libri III*, коли він тлумачить *jus naturae* та *jus gentium* як фундамент мирного співжиття [8].

Ідеологічною і теоретичною основою поглядів Альберіко Джентілі була теорія *jus naturae*, яка в його працях вперше набула раціонального характеру. Саме *jus naturae* доступне кожній розумній людині. Італійський учений представив його як універсальну основу міждержавних відносин. Він заснував юридичну школу чистого *jus naturae*, яким часто користувалися для вирішення політичних і соціальних суперечностей.

Альберіко Джентілі був засновником напрямку вчення про природне право. Він намагався відокремити його положення від інших норм права, доводячи, що воно залишається незмінним незалежно від конкретних соціально-політичних умов і становить основу для наукового дослідження. *Jus naturae*, за вченням Альберіко Джентілі існує первинно і не може бути змінене, незалежно від існування всякого іншого права. Його норми можуть бути пізнані з допомогою природного розуму, а також через приклади суджень визначних правителів, філософів, юристів та письменників. До «спільних правил», які диктує природний розум, А. Джентілі відносить: повернення чужих речей і отриманої з них вигоди; обов'язок дотримуватися обіцянок; відшкодування заподіяної шкоди через нашу провину та ін.

Крім *jus naturae*, яке вміщає спільні норми, існує волевстановлене право, яке поділяють на Божественне, відображене у Святому Письмі, і людське. Людське, в свою чергу складається із внутрішньодержавного права і права народів *ius gentium*. На відміну від природного закону право народів встановлено звичаями і договорами більшості держав. Однак в основу його положень, здебільшого покладено природне право, адже численним державам простіше домовитися про те, що впливає із природного розуму.

Альберіко Джентілі дотримується договірної природи виникнення держав. Державна система існує не первинно, але встановлена як об'єднання людей для спільної оборони та усунення конфліктів. Форма правління може бути будь-якою, однак обираючи якусь, народ не може змінювати її на своє уподобання. Можливість спротиву населення верховній владі практично унеможливує «великі потрясіння». Лише реальна загроза всьому народові може виправдати його повстання.

У договірному праві Альберіко Джентілі виокремлює форми обіцянки, договору і клятви. Обіцянка за свого одностороннього характеру не може вважатися повноцінною обіцянкою, однак справедливість і поширення її в міжнародній сфері вимагають її дотримання. Договір повинен мати певну рівність у діях щодо його предмета, а також волевиявлення. Проте існує категорія нерівноправних договорів (рабських). Клятва більше підтверджує договірні зобов'язання, оскільки згадування Бога чинить неможливою відмову від їхнього виконання.

Договори міжособами що наділені верховною владою, мають особливе значення. Державні договори можуть мати різноманітний характер в залежності від їхнього відношення до природного права, рівноправності сторін, терміну укладання тощо. На його думку *jus gentium* є частиною Божого права, а отже, – певним видом права, яке є спільним стосовно всіх народів.

Альберіко Джентілі вважає, що *jus gentium* є плодом певної традиції думки, яка через столітнє роздумування сталася вираженням раціональності. Багато світла проливають різні визначення про *jus gentium*. Наприклад, існує *jus gentium*, яким користуються люди, право, що людський розум встановив між усіма людьми, яке є встановлене між усіма людьми та є встановлено між усіма людьми.

Безперечним залишається той факт, що Альберіко Джентілі мав чітко визначену ідею системи миру. Це розуміємо тоді, коли, звертаючись до права війни, він вказує на його стрижень в *jus gentium* та в *jus naturae*. *Jus gentium* є частиною Божого права, яке Всевишній залишив після гріху і є певним видом суспільного права щодо застосування між усіма народами. Натомість *jus naturae* є тим, що за своєю природою всі люди поділяють і народжується з людської рації, з огляду на ті самі цінності.

Крім цього, в цих двох наголосах очевидним є зв'язок між двома джерелами, оскільки вони знаходять в Бозі спільну матрицю. Якщо справді *jus gentium* є спільним правом щодо всіх народів, яке Всевишній залишив їм у спадщину, то

jus naturae як спадщина цінностей, що вписана в людську природу, є однаковою для того, хто тієї природи є першим автором.

Можна говорити про різний мир, однак Альберіко Джентілі наголошує на тому, що стосується війни, який ставить кінець війні чи запобігає її початок. Можна подати визначення, що мир – це впорядковане завершення війни. Водночас мир тісно пов'язаний зі справедливістю. Те, що шукаємо за допомогою припинення безладу, власне, є справедливістю, яку розуміє як встановлення порядку, щоб кожному дати те, що йому належить. Зазвичай це належить цій стороні, яка перемогла, а якщо можливо – то обидвом [9].

Зазначимо, що мир не можна зводити лише до відсутності воєнного конфлікту, а треба розуміти як наслідок порядку, прищепленого людській природі її Творцем, порядку, над реалізацією якого мають працювати ті, хто прагне до досконалої справедливості. Св. Августин визначив мир як *tranquillitas ordinis*, спокій порядку.

Події останнього століття нагадують нам, як ідеологічні та політичні системи перекручували правду, приносячи терпіння і знищення незліченної кількості людей. Мир – це незнищенне прагнення, притаманне серцю кожної людини, незалежно від її культурної ідентичності. Мир постає у новому вимірі: не тільки як відсутність війни, але як гармонійне співіснування окремих індивідів у суспільстві, що керуються справедливістю в суспільстві, в якому кожен індивід, наскільки це можливо, може досягнути цей ідеал. Справжній мир закликає до дієвих шляхів; заохочує до пошуку примирення, до вірності самому слову.

Війна не означає, що воюючим сторонам все стає дозволено [9]. Для обмеження жахливих наслідків війни, хоча б настільки, наскільки це можливо, світова спільнота створила міжнародне гуманітарне право. Засада миру зобов'язує навіть під час війни. Міжнародне гуманітарне право необхідно вважати одним з найкращих і найефективніших виражень внутрішніх вимог правди миру. Дотримання його приписів зобов'язує усіх людей. Слід його цінити і гарантувати його належне дотримання; слід працювати над його осучасненням точними нормами, які були адекватними змінам сценаріям збройних конфліктів та використанню щораз новіших і складніших видів озброєння.

У сьогоденні засаду миру постійно заперечує і ламає тероризм, який злочинним залякуванням та атаками тримає світ у стані переляку й непевності.

Не варто забувати, що раптові братовбивчі конфлікти та нищівні війни, на жаль, постійно сіють сльози і смерть у різних кінцях світу. Існують ситуації, в яких тліючий в попелі конфлікт вибухає новою пожежею, несучи величезне спустошення. Влада, яка замість того, щоб всяко утверджувати мир, розпалює у своїх громадян почуття ворожнечі до інших народів, беручи на себе велику відповідальність. В особливо небезпечних регіонах вона наражає на небезпеку хистку рівновагу, досягнуту коштом важких і тривалих перемовин, і, таким чином, сприяє непевному та зловісному майбутньому людства.

Цінність миру вимагає, щоб усі, – чи то держави, що відкрито або ж потаємно мають атомну зброю, чи також ті, що прагнуть її отримати, – погодилися зі зрозумілими та конкретними рішеннями змінити своє ставлення до цього, а також намагалися поступово та узгоджено роззброїтися.

Отже, погляди Альберіко Джентілі, які були закладені ще в Середньовіччі, є актуальними сьогодні в Україні. Вчений у своїй головній праці *De jure belli* перевагу надавав праву війни, а не миру. Це мабуть було зумовлене тим, що про *De jure belli* розповідала вся тодішня література, починаючи з античного періоду, не завершилася вона дослідженнями італійського вченого, тривала до XIX ст. Крім цього, війна впродовж багатьох століть була поширеним типом відносин між народами, отже була у центрі уваги як тодішнього керівництва народів, так і відомих мислителів, які намагалися розтлумачити її сенс, а також запобігти їй.

Свою чергою, Альберіко Джентілі пропонує практичні засоби, які дають змогу уникнути перетворення міжнародних спорів у воєнний конфлікт. До них він зачислює переговори, третейський суд, «з'їзди християнських держав» (прообраз мирних конференцій), а також застарілий жереб і поєдинок. Крім того, громадяни мають право відмовитися від державної влади, якщо вона схиляє їх до несправедливої війни.

Роздуми Альберіко Джентілі стосовно деяких положень у договорах про мир простежуємо здебільшого у праці *De jure belli*. Війна описана як критерій людського досвіду, яка не ухиляється від юридичного врегулювання, в якому «використання зброї і право жодним чином не є відокремленими». Силою знову порушених, проте не нових але відомих причин на думку Альберіко Джентілі, озброєний конфлікт подібний до судового процесу, який підпорядковується у своїй поведінці сукупності етично-юридичних правил, що можуть надати справедливості війні.

Аналіз праць Альберіко Джентілі змушує нас вкотре по-новому оцінити стан військового конфлікту на сході України і за сприяння міжнародного співтовариства вжити усіх можливих заходів для припинення війни та встановлення миру як єдиного справедливого способу співіснування держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буткевич О. В. Міжнародне право середніх віків /Буткевич. Київ: Видавництво Гуманітарної Літератури, 2008.
2. Павко Я. А. Роль і значення праць Альберіко Джентілі в історії міжнародно-правової науки / Павко// Віче. – 2012. – № 10. –С. 12–16.
3. *Benedist Kingsbury*. Globalizzazione, sovranita e disugualianza / Alberico Gentili. Atti dei Convegni nel centenario. Alberico Gentili. Atti del convegno quinta giornata gentiliana. Milano. Dott. A. Giuffrè Editore, 2000. p. 81.
4. *Alberico Gentili*. Il diritto di guerra (De iure belli libri III, 1598). Introduzione di Diego Quaglioni. Traduzione di Pietro Nencini. Apparato critico a cura di Giuliano Marchetto e Christian Zendri. – Milano : Dott. A. Giuffrè Editore, 2008. – p. 427.
5. *Alberico Gentili*. Il diritto di guerra, cit., libro III, cap. 14, pp. 620–630.
6. *Alberico Gentili*. Il diritto di guerra, cit., libro III, cap. 14, pp. 620–630.
7. Cicerone, Ad Familiares, X, 6.

8. Кельзен Ганс. Чисте правознавство, Київ: Юніверс, 2004. –С. 50–53.
9. Alberico Gentili. Il diritto di guerra, cit., libro III, cap. 14, pp. 5–6.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017

Прийнята до друку 23.06.2017

CATEGORY OF PEACE IN INTERNATIONAL LEGAL OPINIONS OF ALBERICO GENTILI

Vasyl Stasiv

*Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universitetska Str.,
Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032)231-41-99,
e-mail: vstasiv@yahoo.it*

The article focuses on the study of peace-building instruments, as well as the stages of a slow historical process during which the international community, through various contradictions and failures, reached peace or became more involved in the humanization of armed conflicts. Many international law studies in the Middle Ages consider peace as the ultimate and final goal of the war rather than as a legal category that regulates and defines international relations in times of peaceful coexistence. These considerations are well covered in the writings of the famous Italian scientist Alberico Gentili, in particular, in the third and last part of the book *De jure belli libri III*, which contains the ideas connected with the attainment of the eternal peace. Consequently, the views of Alberico Gentili, which were laid down in the Middle Ages, are relevant today in Ukraine. The analysis of the works of Alberico Gentili forces us once again to evaluate the state of the military conflict in the east of Ukraine and, with the assistance of the international community, to take all possible measures to end the war and establish peace as the only equitable way of coexistence between the states.

Key words: Alberico Gentili, the law of war, the law of peace, international law of the Middle Ages, peaceful means of resolving international disputes.